

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI TA'LIMIDA O'QUV LUG'ATLARINING MAZMUNI VA AHAMIYATI*Ergasheva T.Sh.,**BuxDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada ona tili ta'limda o'quv lug'atlardan foydalanish uning mazmuni boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z boyligini oshirishdagi ahamiyati to'risida fikr yuritilgan

Аннотация: В статье рассматривается значение использования словарей в обучении родному языку и его содержание в увеличении словарного запаса учащихся начальных классов.

Annotation: The article discusses the importance of using dictionaries in teaching the native language and its content in increasing the vocabulary of primary school students.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, ona tili, lug'at, o'quvchi, dars, maktab

Ключевые слова: Начальный класс, родной язык, словарь, ученик, урок, школа

Keywords: Primary class, native language, dictionary, student, lesson, school

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'lum madaniy qadriyatlarini o'zlashtirishi uchun mazkur yosh sezgir davr hisoblanadi. Bolaning so'z boyligini boyitish va faollashtirish shaxs rivojlanishining umumiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida axloqiy, ma'naviy, intellektual jihatdan rivojlanadi. Bundan tashqari, nutq qobiliyati har qanday inson faoliyatining asosiy negizidir.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va faollashtirish bo'yicha ishlar boshlang'ich maktabdagi barcha darslarda olib borishda, ona tili darslari yetakchi rol o'ynaydi, shuning uchun o'qituvchi ushbu darslarni qiziqarli va mazmunini tashkil etish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq faolligini shakllantirish muammosiga doimo alohida e'tibor berilgan. Hozirgi vaqtda kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining so'z boyligini oshirish va faollashtirishning umumiy tendentsiyalari aniqlandi, nutqni rivojlantirish muammolari maktab o'quvchilarining til kompetentsiyasini shakllantirishning mumkin bo'lgan usullari aniqlanib, nutqning monologik va dialogik shakllari tahlil qilindi. Shuningdek, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini shakllantirishning psixologik xususiyatlari aniqlandi.

Boshlang'ich maktab uchun ona tili dasturi boshlang'ich maktab o'quvchilarining nutq qobiliyatlari doirasini belgilaydi, ular fonetika, grammatika, imlo va nutqni rivojlantirishni o'rganishda to'rt yillik o'qish davomida shakllanishi kerak. Maktabga kirgan bolalar kundalik nutqda so'zlashadi, lekin ularning so'z boyligi ko'pincha zaif, maktabda o'qish jarayonida olgan barcha g'oyalar va tushunchalarni ifodalash uchun etarli hisoblanmadi. Ulkan lug'atlarning assimilyatsiyasi o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Maktabda nutqni rivojlantirishning eng muhim vazifalaridan biri lug'at ishini tartiblash, uning asosiy yo'nalishlarini aniqlash va ularni asoslash, maktab o'quvchilarining so'z boyligini oshirish jarayonini boshqarishdir. Shuni ham hisobga olish kerakki, o'quvchi so'z va iboralarni tushunishi mumkin, lekin ularni o'z nutqida ishlatmaydi.

Ona tili darslarida kichik yoshdagi o'quvchilarning leksik fondini boyitish tizimida so'z ustida ishlash, uning ma'nosi, qo'llanilishi, boshqa so'zlar bilan qo'shib, sinonimik va antonimik munosabatlarga kirishish imkoniyatlari katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, maktabda lug'atlar bilan ishlash, qoida tariqasida, har bir holatda, vaqti-vaqti bilan amalga oshiriladi. Lug'atlarga murojaat qilganda ham, o'quvchilar lug'at yozuvida mavjud bo'lgan so'z haqidagi barcha ma'lumotlarni har doim ham hisobga olmaydilar. Odatda ular faqat ma'no bilan qiziqadi, lekin so'zning semantik va stilistik xususiyatlarini ham bilishlari kerak. So'zning ma'nosi, nutqdagi vazifasini bilmay turib, o'quvchi grammatikani yaxshi bilsa ham, uni o'z nutqida to'g'ri ishlata olmaydi.

Demak, o'quvchining aqliy va nutqiy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlaridan biri uning so'z boyligi, o'z fikrini to'g'ri, izchil va hissiy ifoda eta olishidir. O'quvchining faol so'z boyligi qanchalik boy bo'lsa, uning og'zaki va yozma nutqi shunchalik mazmunli va rang-barang bo'ladi. Tilni ravon bilishga erishish uchun o'qitish jarayonida, jumladan, ona tili darslarida o'quv lug'atlardan unumli foydalanish orqali so'z boyligini oshirish zarur.

O'quv lug'atlari bilan ishlash didaktika va o'quv leksikografiyasining muhim muammolaridan biridir. Sinfda lug'at bilan ishlash qobiliyatini o'zlashtirgan holda, kichik yoshdagi o'quvchi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinflarda o'quv lug'atlardan foydalanish o'quvchilarning savodxonligini oshirish uchun, grammatik qonun-qoidalarni puxta bilish uchun, nutqni o'stirish uchun va mantiqiy fikrlash malakasini egallashda muhim ahamiyatga egadir. Lug'at ishi bolalarni ko'p gapirtirish, o'qiganlarni ongli ravishda o'zlashtirish, shuningdek, sinonim, omonim, antonim jihatidan bir-biriga qarama-qarshi bo'lishini ayniqsa, bog'lanishli matnlarda so'zlarning yangi ma'no kasb etishini tushunishga o'rgatiladi.

Dasturning murakkab talablarini amalga oshirishda, o'quvchini juda yoshligidan boshlab so'z ustasi sifatida tarbiyalash alifbe davridan boshlab olib boriladigan lug'at ishlarini o'qish darslarida murakkab tarzda davom ettirish kerak. Bu esa o'qituvchidan yuksak mahorat talab qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi darslik bilan ishlar ekan, so'zlar ifoda va iboralar ustida ishlab berish orqali tizimli ravishda amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf dasturida lug'at ishiga katta e'tibor beriladi. Chunonchi, o'quvchilarning har bir so'zini tushungan holda o'qishlari va o'z nutqlarida bu so'zni o'rinni ishlatishlari uchun birinchi sinfdanoq lug'at ustidagi ishlar avval og'zaki, o'quv yilining ikkinchi yarmidan boshlab esa, jadal ravishda yozma ifodalab borilishi kerak. O'quvchilar shakl jihatidan turlicha bo'lgan so'zlar bir xil yoki yaqin ma'no bildirishini ba'zi so'zlarning ma'no jihatidan bir-biriga qarama-qarshi bo'lishini, ayniqsa, bog'lanishli matnlarda so'zlarning yangi-yangi ma'no kasb etishini tushunishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi maktabga kelar ekan, u sinfdagi ko'pgina buyumlarni ko'radi, lekin ularning ayrimlarini nomi nima, qanday belgisi bor, turmushda qanday ahamiyat kasb etadi, ayrim narsalar hakida aniq tasavvurga ega bo'lmaydi. Bunday narsalar o'qituvchi tomonidan shu kunning talabi asosida asta-sekinlik bilan o'rgatib boriladi. Og'zaki suhbat jarayonida tushunishi o'yin notanish so'zlar, so'z birikmalari tushuntirib beriladi. Masalan, o'qituvchi sinf xonasidagi stol, stul, parta, doska, shkaf va turli xil stendlarda aks etgan ko'rgazmalar orqali o'quvchilarga lug'at ustida ishlash imkoniyatlari yaratiladi.

Shu bilan birga o'quvchilarni so'z boyligini oshirishda tarqatma materiallardan unumli foydalanish yangi uchraydigan so'zlarni lug'at daftariga yozib qo'yish, ma'nosini izohlash, yangi uchraydigan so'zlarga gaplar tuzish, ma'no va mohiyatini anglab etish orqali o'quvchilarda lug'at boyligi oshib boradi. O'quvchi to'g'ri yozish malakasini egallagach, ularga o'rgangan predmetlarining nomlarini notanish va noaniq so'zlarni lug'at daftariga qayd ettirib boriladi.

Kun sayin o'zbek tilimiz yangi-yangi so'z va iboralar bilan o'z davrasini kengaytirib bormoqda. Shakli har-xil bo'lsa ham, ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlarni katta, buyuk, ulug', qarama-qarshi ma'noli so'zlarni baland-past, katta-kichik, yosh-qari, oq-qora, yaxshi-yomon, achchiq-shirin kabi so'zlardagi grammatik qonun-qoidalar bilan isbotlash uchun o'quvchilarga misollar topish o'rgatib boriladi. Biroq yuqoridagi fikrlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tushunarli bo'lavermaydi. Shuning uchun lug'at ustida ishlash talab qilinadi.

Lug'at ustida ishlash og'zaki va yozma shaklda olib boriladi. Og'zaki shakldagi mashg'ulotda o'quvchi uchun o'qish, yozish qiyin bo'lgan so'zlarning mazmuni tushuntiriladi, talaffuzi va yozilishi o'rgatiladi. O'quvchilar ana shu so'zlardan foydalanib, mustaqil gap tuzib o'rgatiladi. Yozma shakldagi mashg'ulotda esa, qiyin so'zlar ustida yozma ishlar olib boriladi. Matnni diqqat bilan kuzatish natijasida tushunilishi qiyin bo'lgan so'zlar ajratib olinadi. Yangi, qiyin so'zlarni yakka-yakka yozdirish, ularni kontekst ichida qo'llash yo'li bilan shu so'zlarning imlosi o'rgatiladi. Lug'at ustida ishlash jarayonida o'quvchilarning bilim doirasini hisobga olish matndagi murakkab so'zlarni belgilash zarur. Masalan: ulgurji, marketing boj, valyuta, ayriboshlash, raqobat, auktsion, a'yon, sarbon, karvon, qofiya, xavf va boshqalar. Shu so'zlar ishtirokida ikki uchta gap tuzib o'tilgan mavzuga bog'lab tushuntiriladi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish darsi tashkil etilgandan so'ng, hilma-xil mashqlar, savol javoblar orqali qiyin so'zlarni o'quvchilar qay darajada o'zlashtirganliklari tekshirib ko'riladi. O'quvchini doskaga chiroyli avvalgi darslarda o'tilgan so'zlardan ikki uchtasining ma'nosi qanday o'qilishi so'raladi. Bunda kesma harflardan foydalaniladi. O'quvchi notanish so'zni aytganda o'qituvchi va sinfdagi barcha o'quvchilar so'zning talaffuzini diqqat bilan eshitadilar. Doskadagi o'quvchi so'ralgan ikki uch so'zni ikkilanmay dadil misollar bilan aytib bersa o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladi. Ikkinchi o'quvchidan so'ralganda, so'zlarni ikkilanib aytsa avval noto'g'ri aytib, so'ngra uni o'zi tuzatib to'g'ri talaffuz qilsa o'qituvchi uning u yoki bu so'zda ikkilanganligini eslatib kelgusi darsga puxta o'zlashtirib kelishni topshiradi.

Xulosa qilib aytganda, ta'limning quyi bosqichida o'quvchilarni o'qish, yozishga o'rgatish, tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga alohida e'tibor berish zarur. Dars davomida lug'atlar bilan ishlash, o'quvchilarga so'zlarning yangi ma'nosini tushuntirish o'quvchilarning so'z boyligini orttiradi, fikrlashini kengaytirib, ularning ijodkorligini rivojlantiradi. Lug'at ustida ishlash ona tili darslarida ham, o'qish darslarida ham reja asosida olib borish zarur. Boshlang'ich sinflar uchun izohli, imlo lug'atlarining yaratilmaganligi lug'at ustida olib boriladigan ishlarni to'g'ri uyushtirishda ba'zi qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Agar lug'at ishi qat'iy reja asosida izchil amalga oshirilsa, o'quvchilardan ortiqcha mehnat talab qilmaydi. Bunga erishish uchun qunt, e'tibor, qat'iyatlik va sabot bilan ishlash zarur.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni <https://lex.uz/pdfs/5841063>.
2. Azimova.I, Mavlonova .K, Quronov.S, Tursun Shokir, Ona tili va savodxonligi 1-qism 1-sinf uchun darslik. T: Respublika ta'lim markazi, 2021.-104 b.
3. Azimova.I, Mavlonova .K, Quronov.S, Tursun Shokir, Ona tili va savodxonligi 1-qism 2-sinf uchun darslik. T: Respublika ta'lim markazi, 2021.-120 b.
4. Fuzailov.S, Xudoyberganova.M, Yoldosheva.Sh, Shodmonqulova.D, Ona tili: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinf uchun darslik. T: O'qituvchi, NMIU, 2019.-152 b.
5. Ikromova.R, G'ulomova.X, Yoldosheva.Sh, Shodmonqulova.D, Ona tili -Qayta ishlangan va to'ldirilgan 9-nashr 4-sinf uchun darslik. T: O'qituvchi, NMIU, 2020.-160 b.